

Recerca i ensenyament en geografia i en estudis catalans a la Universitat de Perpinyà

Joan Becat

Membre de l'Institut d'Estudis Catalans

Sobre el tema de «Recerca i país», el doctor Joan Vilà-Valentí m'ha demanat de presentar la situació de la recerca geogràfica o, si més no, de la geografia a la Catalunya del Nord. Li vaig agrair la proposta però li vaig dir que em veia incapaç d'honorar aquesta confiança, car no hi havia prou matèria per a una intervenció i les recerques que podien entrar en aquest enfocament eren modestes. A més a més, en general, es feien en el marc de l'Institut Català de Recerca en Ciències Socials (ICRECS), és a dir, dels estudis catalans de la Universitat de Perpinyà. Ara bé, sí que podia tenir interès explicitar l'organització de la recerca a França, a través de l'exemple de Perpinyà, indicant de passada el que s'hi feia en matèria de geografia i explicant els enfocaments de la formació en estudis catalans, on entren les ciències humanes i socials.

1. Les estructures de la recerca universitària a l'Estat francès

1.1. *Les bases del sistema francès*

Obeeixen a dos principis bàsics, que les fan bastant diferents de la situació de l'Estat espanyol: primer, la separació de les estructures d'ensenyament i de recerca, i, segon, la regulació de les relacions entre cada universitat i el Ministeri mitjançant els contractes d'establiment negociats cada quatre anys.

Aclarim el primer punt. L'ensenyament de base reconegut per l'Estat, és a dir, les llicenciatures (la *L* del sistema europeu anomenat LMD, llicenciatura, màster, doctorat, o 3-5-7 quan es fa referència a la durada mínima), és objecte d'habilitació per part del Ministeri sobre la base de les propostes de la universitat, a través dels seus departaments, instituts i facultats. És confiat a les facultats o als instituts especialitzats (per exemple, a Perpinyà, l'Institut Universitari de Tecnologia [IUT], l'Institut d'Administració de les Empreses [IAE] o l'Institut Franco-català Transfronterer [IFCT]) i gestionat pels departaments d'ensenyament. La universitat assigna el personal docent o administratiu d'aquests departaments.

Ara bé, els màsters i els estudis doctorals, considerats com a formació a la recerca, no són confiats als departaments sinó als equips d'acolliment (EA), reconeguts pel Ministeri i constituïts de grups d'investigadors reunits al voltant d'un projecte de recerca. Els EA es coordinen a través de les escoles doctorals; a Perpinyà, la de ciències i la de lletres i dret. Dit d'una altra manera, si no hi ha un laboratori reconegut, no hi ha màster en la(es) disciplina(es) corresponent(s).

Què passa amb les persones? Els «ensenyants-investigadors», segons la terminologia oficial (*enseignants-chercheurs*), són assignats als departaments per a la totalitat o per a una part del seu servei d'ensenyament (l'altra part serà en un màster, si pertanyen a un laboratori reconegut), però trien lliurement el seu domini de recerca, que és homologat per una instància estatal, el Consell Nacional de les Universitats (CNU). El CNU es reuneix per seccions, segons les disciplines o les especialitats (per exemple, geografia física, geografia regional, història contemporània, anglès, matemàtiques, etc.) o segons algunes temàtiques transversals (per exemple, lingüística, ciències de l'educació o llengües i cultures regionals). Els investigadors trien també la seva destinació de recerca, és a dir, el laboratori amb qui volen col·laborar. Aquest pot ser un laboratori sobre el mateix domini que el seu departament d'ensenyament —però per a aquests centres disciplinaris les exigències del Ministeri solen ser considerables per evitar les feudalitats—, o un altre grup de la seva universitat, o un laboratori d'una altra universitat.

Ara, aclarim el segon punt, la regulació de les relacions. Els centres de recerca o laboratoris es constitueixen lliurement, defineixen les seves línies de recerca i designen el seu director. Aquest no és automàticament el titular d'una càtedra (aquest concepte va desaparèixer amb la reforma consecutiva del maig de 1968) ni el professor més antic o més experimentat (encara que hi tinguin molt a dir si són productius científicament), sinó l'investigador que, en relació amb la seva notorietat científica i la seva capacitat de relacions humanes, es veu més capaç de portar la coordinació del laboratori i defensar amb solvència el projecte davant la universitat i, sobretot, davant el Ministeri.

A cada laboratori se li presenten tres vies:

a) Ser modestament un «equip d'universitat», és a dir, no tenir una habilitació del Ministeri. Si no són reconeguts, ni tenen finançament per part de l'Estat ni poden ser titulars o cotitulars d'un màster. Hi trobem els equips en vies de constitució i de consolidació, que pensen demanar l'habilitació al contracte següent, els equips que van fracassar en la demanda de reconeixement (com Medi-Terra en geografia) o els equips que no volen avançar en aquest procés i es formen només per aconseguir un local de la facultat i poder demanar alguna ajuda puntual per als seus col·loquis o publicacions.

b) Ser reconegut com a «equip d'acolliment» (*équipe d'accueil*) i poder organitzar una menció de màster. És el cas dels estudis catalans de Perpinyà des de fa divuit anys, tot i ser un grup relativament reduït d'investigadors, però sí amb un projecte ben definit i una producció honorable. Encapçala la menció de màster Frontera i Identitat, amb una branca recerca Espai Català

i una branca professional Relacions Transfrontereres, en les quals col·laboren Josep Maria Muntaner i Dolors Canals, una jurista de Girona, i més puntualment Lluís Esteve i Anicet Masferrer, juristes de Girona; Imma Tubella, de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC); el sociòleg Salvador Cardús, el geògraf Oriol Nel·lo o Josep Maria Mas Solench.

c) Ser reconegut com a unitat mixta de recerca (UMR), en associació amb el Centre Nacional de Recerca Científica (CNRS). És la porta estreta, tant per la dificultat per aconseguir el reconeixement —per criteris científics de producció i d'adequació al tema del laboratori i de cada un dels membres—, com per entrar en les temàtiques pròpies del CNRS, com per la conjuntura actual, en què el Ministeri li retalla crèdits i vol aprimar el nombre d'equips. Sovint es tria una via paral·lela, com l'adhesió individual (és el cas de tres geògrafs de Perpinyà en una UMR de Montpeller) o l'associació a una UMR a través d'un programa de recerca comú. És el cas de l'ICRECS amb una UMR de ciències polítiques de Montpeller dins un laboratori europeu associat (LEA), el LEA Espais i Temporalitats de les Transformacions de l'Acció Pública a l'Europa del Sud (ETAPES), on el soci espanyol és el Grup d'Estudi del Poder i del Privilegi (GEPP), de Josep Rodríguez, del Departament de Sociologia i d'Anàlisi de les Organitzacions de la Universitat de Barcelona.

Els programes científics dels laboratoris reconeguts poden tenir tres orientacions, segons els casos: un enfocament disciplinari o sectorial dins una disciplina, per exemple, geografia, o geomorfologia, o dret constitucional, o ciències polítiques; un enfocament temàtic, que pot ser transversal, com, per exemple, les ciències de l'educació; o encara un enfocament d'àrea geogràfica o cultural, i en aquest cas la pluridisciplinarietat és la norma, en una perspectiva comparativa, i hi caben tots els temes que interessin o afecten la societat i el territori; és el cas dels estudis catalans a Perpinyà. Aquí teniu l'últim dossier presentat per l'ICRECS (EA núm. 3681, anteriorment EA núm. 1948) el juny del 2002, per ser reconegut com a laboratori, d'unes noranta pàgines, amb les seves parts successives: situació i descriptiu administratiu, on consten els finançaments anteriors; el balanç científic qualitatiu, és a dir, el compliment del programa anterior; el balanç científic quantitatiu, és a dir, la producció científica i la valorització de la recerca, ordenades segons els criteris habituals; el projecte científic proposat per als quatre anys del contracte, i, finalment, els mitjans materials de què disposa la unitat.

El resultat pot ser l'aprovació o el refús directe, o el pas per una *navette* (un vaivé), és a dir, una negociació sobre la base d'un projecte revisat. Per exemple, el 2003 la Universitat de Perpinyà va presentar vint-i-dues demandes de reconeixement de laboratoris (ciències, lletres i ciències humanes i socials): nou van ser aprovades directament, entre les quals les de l'ICRECS; cinc van ser refusades, entre les quals un grup de geografia, i les altres vuit van ser en vaivé i la majoria es va salvar després de millorar o modificar la proposta. Els dossiers passen per experts, les conclusions dels quals són públiques i comunicables als interessats. Les apreciacions escrites de la direcció científica del Ministeri, mai difamatòries, són sempre crues i sense pietat. Això explica que, preveient un resultat negatiu, alguns grups de recerca no s'atreveixin a demanar el seu reconeixement.

1.2. Recerca i ensenyament del Departament de Geografia

Dins aquest marc el Departament de Geografia i Ordenació del Territori fa part de la Facultat de Lletres i Ciències Humanes. Gestiona la llicenciatura de geografia i la llicenciatura d'ordenació del territori. Té una quinzena d'ensenyants-investigadors assignats, entre els quals quatre catedràtics, i mai no ha aconseguit tenir un grup de recerca propi reconegut pel Ministeri. Hi cal veure la conseqüència d'una bastant gran dispersió temàtica, que dificulta qualsevol intent de programa comú, i una forta tendència al sucursalisme de la major part dels investigadors en relació amb laboratoris forans, de tot França. Per exemple, és significatiu que a la primera pàgina web de la geografia de Perpinyà no surtin la recerca i els laboratoris. El director del Departament és el professor Marc Calvet i el responsable del Màster Professional d'Urbanisme i Ordenació del Territori (adscribit a diversos centres de la facultat i a una UMR de Montpellier) és el professor Jean-Marc Holz.

A costat d'investigadors individuals (no adscribits), hi ha dos grups de recerca. El grup *Medi-Terra* és un equip d'universitat en geografia física, encapçalat per Bertrand Lemartinel, l'actual degà de lletres, que potser per aquesta raó publica moderadament, i Marc Calvet, que té una producció científica regular i de qualitat. A la web, aquest grup té una pàgina oberta per a misatges, però sense programa ni llista de participants. Tres investigadors participen en la UMR *Mutació dels Territoris a Europa* de la Universitat de Montpellier 3. Aquest grup no té presentació a la web de la geografia de Perpinyà. Guillaume Lacquement treballa sobre els *Länder* alemanys; David Gibaud, sobre les ciutats dels Estats Units, i el professor Jean-Marc Holz no té bibliografia o *curriculum vitae* indicats, però treballa sobre Alemanya i l'ordenament territorial del Llenguadoc-Rosselló i és absorbit per les tasques de gestió a Perpinyà i els concursos a nivell nacional (francès).

Pel que fa als estudis i publicacions, no es pot dir que entrin de ple en el concepte de «Recerca i país», llevat, és clar, dels treballs sobre geomorfologia i riscos naturals. Però es poden observar alguns detalls que prenen un cert relleu en la nostra assemblea, com una certa reticència a utilitzar la grafia catalana correcta, ja es tracti de la Catalunya del Nord o del Principat. Segons es diu, al nord és per no desestabilitzar els geògrafs francesos —fins i tot quan els mapes de l'Institut Geogràfic Nacional (IGN) són corregits amb grafia catalana correcta des de fa més de quinze anys!— i al sud és per conservar les formes anomenades acostumades o tradicionals (és a dir, les franquistes), fins i tot quan el mapa Michelin les ha substituïdes ja fa temps per les formes oficials catalanes. Llevat de publicacions generals però ja antigues, l'*Atlas de Catalunya Nord* (1978) i els dos volums de la *Geografia Comarcal de Catalunya* (1984-1985), ambdues del vostre servidor, i d'un estimulants assaig sobre l'economia del Pirineu Oriental escrit fa deu anys per l'economista perpinyanès Henri Solans, no hi ha obres de divulgació geogràfiques recents.

1.3. Recerca i ensenyament en estudis catalans

Els estudis catalans es beneficien des de fa tres anys d'una estructura pròpia, amb autonomia de gestió i directament relacionada amb els consells de la universitat, l'IFCT. N'asseguro la direcció, mentre que el Consell d'Administració, on entren totes les entitats territorials o universitàries de banda i banda de la frontera, va ser presidit pel representant del president de la Generalitat Joaquim Llimona, i ara pel representant del Consell General del Pirineu Oriental, Marcel Mateu. És dotat de locals propis, en general construïts amb subvencions de les col·lectivitats territorials, la Casa dels Països Catalans. Acull la seu de l'IEC a Perpinyà, com també la de la Universitat Catalana d'Estiu (UCE) i la de diverses associacions d'ensenyants de català i d'estudiants.

Per la part d'ensenyament, l'IFCT gestiona la llicenciatura d'estudis catalans, en presencial i en ensenyament a distància, i la llicenciatura de traducció i interpretació, conjuntament amb la facultat corresponent de la Universitat Autònoma de Barcelona. També participa en les llicenciatures trilingües anomenades de llengües estrangeres aplicades (LEA). Ja hem efectuat la menció de màster, adscrita al centre de recerca. En total són uns cent quaranta estudiants matriculats. D'altra banda, l'IFCT ofereix cursos optatius de català per als estudiants d'altres disciplines, d'uns cent cinquanta a més de dos-cents segons els anys. A més dels ensenyaments de llengua i literatura catalanes, el programa de la llicenciatura de català comporta assignatures com coneixement dels Països Catalans, economia i dret de Catalunya, Andorra, història dels Països Catalans, introducció a l'etnologia i un mòdul de formació didàctica en el qual insistiré més endavant.

Per la part de recerca, l'ICRECS és un laboratori reconegut, per cinquena vegada consecutiva, i aplega onze investigadors, dels estudis catalans mateixos, però també un germanista interessat per les fronteres i les minories, i un economista de la Facultat de Turisme. Ja n'hem parlat breument, com també dels màsters que encapçala. Només en subratllaré la durada, el funcionament en xarxa amb les universitats catalanes i diverses universitats franceses, i la representativitat a França pel que fa al català (el Ministeri li confia el certificat d'aptitud pedagògica per a l'ensenyament secundari [CAPES], és a dir, les oposicions estatals per a reclutar els ensenyants de català de l'ensenyament secundari, té representants per al català al CNU, realitza informes, participa en jurats universitaris, realitza peritatges, etc.).

El programa de recerca s'articula al voltant de dos programes: el primer, Espai Català, amb temes com els marcadors de la identitat (hi entra, per exemple, la literatura, la història o la toponímia), les indústries culturals i les polítiques lingüístiques, els mitjans de comunicació; el segon, sobre Frontera i Identitat, amb temes com les identitats nacionals i les recomposicions polítiques, la Unió Europea i les regions transfrontereres, el judaisme (pluralisme i identitat), la història de la frontera i de les regions frontereres. Es participa, com s'ha dit, en el laboratori europeu ETAPES. Les publicacions, llibres, actes de col·loquis o articles són abundants i ben valorats pel Ministeri en els últims contractes.

2. L'ensenyament del català, la geografia i les ciències humanes i socials

2.1. *Els enfocaments de l'ensenyament del català a la Catalunya del Nord i a França*

Com l'ensenyament de les altres llengües vives a França, l'ensenyament del català té tres objectius: comunicacional, cultural i lingüístic. Cal insistir en la importància dels dos primers. Evidentment, sempre la llengua ha de ser present i tot serà pretext per al seu aprenentatge i per al seu ús, però l'ensenyament no s'ha de reduir als aspectes lingüístics o filològics clàssics.

D'altra banda, als col·legis i liceus (els instituts a l'Estat espanyol), els ensenyaments de les ciències humanes i socials (història, geografia, economia, ensenyaments artístics...) i de les ciències naturals són molt sovint desconnectats de les realitats de la Catalunya del Nord i de l'àrea catalana, ja es tracti dels continguts mateixos o dels exemples locals. Per tant, toca a l'ensenyant de català d'omplir aquests buits i d'apropiar-se aquests temes, en compliment dels dos primers objectius esmentats. Ho pot fer en acord i associació amb els professors de les matèries corresponents en el marc d'un projecte pedagògic comú. Ho farà tot sol en el cas contrari, ajudant-se de la documentació al seu abast, de la seva formació d'estudis catalans a la universitat, que inclou una preparació o una iniciació en aquests temes, i de la col·laboració dels alumnes, pares i associacions catalanes del lloc. Evidentment, no es tracta de fer un segon curs d'història, geografia, art o ciències naturals, sinó de triar uns quants punts que tractarà com a temes de civilització i com a mitjà per treballar la llengua d'una altra manera i amb enfocaments variats. Resumint, la llengua és sempre l'objectiu principal, però les activitats i els temes de treball poden ser molt variats, com també els mitjans tècnics i materials que es poden mobilitzar.

La civilització s'entén de la manera més ampla, com es fa per a algunes llengües ensenyades a França, com, per exemple, l'anglès o l'àrab. Per al català no s'aconsella de seguir els hàbits ni els enfocaments d'alguns ensenyaments de llengua, tal com fan, per exemple, per al castellà, car, tot i el seu interès cultural, no són prou oberts a noves concepcions de la cultura o a les realitats contemporànies. El CAPES de català (oposicions per a reclutar professors d'ensenyament secundari) i els programes d'ensenyament del català inclouen dins el concepte de civilització qualsevol tema que tingui interès per al coneixement dels Països Catalans, que toqui la cultura (arts, patrimoni, cultura material...), la societat actual o el passat (actituds de grups socials o d'edats, opinions, població, moviments socials, vida quotidiana...), la història, els aspectes institucionals que afectin els Països Catalans (Europa, institucions pròpies i relacions amb els estats, drets lingüístics...), l'economia, el medi ambient o les qüestions d'actualitat d'interès per als alumnes o per al país.

2.2. Geografia i ensenyament del català

El plantejament de la formació dels estudiants i futurs ensenyants

D'una banda, constatem que no existeix un marc d'ensenyament per a la geografia dels Països Catalans o per a la geografia en català a les escoles, col·legis i liceus, llevat de les poques seccions bilingües que han triat aquesta matèria en català. Per tant, per poc que sigui, s'ha d'introduir aquest marc d'ensenyament des d'una òptica catalana, és a dir, posant al centre de l'ensenyament, del pensament i de les preocupacions el coneixement de l'àrea catalana i els temes i qüestions que l'afecten (per exemple: les migracions, les identitats i cultures, l'economia del turisme, les regions transfrontereres, els transports i les xarxes de comunicació en el marc europeu, el Pirineu o les costes mediterrànies independentment de la frontera, etc.).

Com hem dit, d'altra banda, l'ensenyament de les llengües i cultures regionals ha d'assumir els principals aspectes de la civilització, de la història, de la geografia i economia, de les qüestions actuals de l'àrea lingüística considerada. Segons les paraules del ministre d'Educació, Alain Savary, autor del primer decret que reconeixia aquest ensenyament, l'any 1982, cal posar «el ciutadà dins la seva cultura i dins la seva regió». Això implica per a l'ensenyant de català haver de definir el seu marc de referència, en acord amb les instruccions, de conèixer aquests temes (formació inicial o continuada, informació) i, finalment, de buscar les eines adequades, és a dir, les obres de referència, la documentació pedagògica, els llibres de text, etc. No hi són totes, ni sempre estan adaptades a la realitat i als menesters de la Catalunya del Nord, però existeixen i són a l'abast de qui les vulgui utilitzar.

Tant per lògica com per les orientacions ministerials de la formació universitària de català per-pinyanesa, reconeguda per l'Estat, o del CAPES de català, no hi ha ambigüitat sobre el marc de referència: són els Països Catalans, o sigui el conjunt de l'àrea catalana. En cap cas no només podria ser la part inclosa dins l'Estat francès, és a dir, la Catalunya del Nord. Hi ha també raons de coherència dels ensenyaments, car no es pot limitar a un territori l'estudi de la llengua, de la literatura, de la geografia o de la història catalanes. Però, alhora, es recomana d'insistir en el lloc on viu l'alumne i la regió que l'envolta, privilegiant els aspectes territorials o culturals, que cal sempre relacionar amb el conjunt de l'àrea lingüística i cultural catalana (similituds, proximitats i peculiaritats).

Sobre aquests dos punts, les orientacions per a l'ensenyament del català als col·legis i liceus són sense ambigüitats. Es pot llegir a la introducció: «La langue catalane est régie par les normes fixées par son Académie, l'Institut d'Etudes Catalanes (Institut d'Études Catalanes), qui définit la langue standard et les principaux traits dialectaux. Dans le cadre de l'enseignement, le professeur prendra en compte ces deux approches. Il insistera sur la modalité propre au pays et/ou à l'élève et il proposera d'autres modalités afin d'ouvrir la voie à l'appropriation de la langue dans sa globalité. Le catalan est langue co-officielle en Espagne dans les communautés autonomes de Catalogne, des îles Baléares et du Pays valencien. Il est la seule langue officielle d'Andorre et, dans ce cadre particulier, LV1 au baccalauréat.»

Sempre s'ha de començar per l'espai viscut, és a dir, conegut, vist o apreciat, designat per noms, memoritzat i mobilitzable com a element de referència. És l'àmbit de vida de cada alumne, que la vida en col·lectivitat i l'ensenyament eixamplen, fan comú i el qual el grup pot apropiarse. Per sumes i abstraccions successives, passa a ser un primer marc de referència. Convé, doncs, mobilitzar tot el que pot aportar l'entorn de l'alumne i de la classe, és a dir, la família, els veïns, els companys, el país mateix i les observacions que s'hi poden fer, els records i la memòria, individual o col·lectiva, els mitjans de comunicació en català. És imprescindible quan els temes tracten de geografia, d'economia, d'estudi del territori i de la societat. En un segon nivell, és de primera importància incloure el català dins un marc de referència clar i conegut (per experiència personal o per educació), visualitzat i memoritzat. Dins la pràctica seran successivament la Catalunya del Nord, la Catalunya històrica i el conjunt dels Països Catalans.

Per aquests marcs de referència com per qualsevol altre —per exemple, una província o un estat—, quan se'ls situa en un mapa, es passa d'espais en principi no definits i variables a la creació de límits o de «fronteres»: adquireixen límits concrets que cal posicionar amb criteris explícits o implícits, són portadors de lligams o de diferències amb els altres espais, defineixen un marc de relacions internes.

Però, al mateix temps i artificialment, un mapa inclou aquest espai de referència dins un marc abstracte que la persona assumeix fins al punt que el pot materialitzar quan després travessa aquesta «frontera», fins i tot quan objectivament no existeix. Quantes vegades a qualsevol de nosaltres li ha fet la impressió de passar una ratlla o d'entrar dins un altre món quan va d'un poble o d'un barri a un altre, quan va d'un poble a la ciutat, o de la ciutat al camp o a la muntanya, sense parlar del pas d'un límit administratiu, de departament, regió o estat. Tot sovint no hi ha diferències reals (gent, llengua, paisatge, economia...), o bé són transicions progressives, però sabem que sortim d'un marc que hem assumit i que se'ns fa evident.

Fins i tot, quan s'assumeix sense dubtes un únic —o principal— marc de referència i no es té a disposició en la ment diversos marcs adaptats a cada situació, ens podem trobar en la situació en què, sense adonar-nos-en, la nostra visió del món és inexacta i perversa. Per fer-ho més explícit, prenem dos exemples. Per a moltes persones Figueres és més a prop de Girona que de Perpinyà i Girona és més a prop de Barcelona que de Perpinyà, quan en els dos casos la distància és la mateixa. La frontera d'Estat i el mapa d'Espanya, que tenen assumit, fan més a prop el que és a dins i més lluny el que és a fora. O bé, quantes persones deuen veure molt lluny Suïssa o Milà, i més a prop Sevilla o la Corunya, quan en realitat les primeres són més a prop... i s'hi pot accedir per autopista.

Els mapes, com els dos mapes murals en català que teniu exposats —la Unió Europea i la Mediterrània occidental—, són les eines majors per a configurar els marcs de referència. Situar-se en un mapa desenvolupa el sentiment de pertànyer a un grup o a un lloc. És un mecanisme que ajuda les persones a definir-se o, més ben dit, a definir-se sense plantejar-se qüestions

com: qui sóc? o d'on sóc? Situar-se dins un mapa és indirectament dir també a quin grup es pertany i qui hi és exterior. Per tant, es pot parlar d'una visió del món a partir de mapes «francesos», «alemanys», «espanyols», «italians». A més dels europeus, hem de promoure els mediterranis i els catalans, per donar realitat a un espai català i per la coherència de l'ensenyament de la llengua catalana, i hem d'acostumar els alumnes a situar-se dins els nostres marcs de referència.